

Cuprins

<i>Prefață</i>	9
<i>Abrevieri</i>	11
Introducere	13
Capitolul 1. Dreptate, teoforism și Filiație Divină în literaturile rabinică și Hekhalot	117
Capitolul 2. Fiul (lui Dumnezeu) în formele așkenazi de ezoterism	199
Capitolul 3. Fiul ca o entitate intelectuală/eshatologică în Cabala extatică	277
Capitolul 4. Fiul sexualizat al lui Dumnezeu în Cabala teosofico-teurgică	373
Capitolul 5. Fiii cristologici și necristologici ai lui Dumnezeu în Renașterea italiană și reverberațiile lor	495
Capitolul 6. Fiul lui Dumnezeu ca un drept în hasidism	519
Capitolul 7. Concluzii	571
Supliment. Enoh cel drept. A existat un cult al lui Enoh/Metatron în Evul Mediu ?	631
<i>Bibliografie</i>	655
<i>Index</i>	677

Fiul din acest fragment este Mesia ipostatic intelectual, care este Intellectul Agent, înțeles în multe dintre discuțiile lui Abulafia, așa cum am văzut mai sus, ca Metatron. Sufletul uman care se pregătește să primească impactul puterii cerești este descris în termeni feminini, iar eu presupun că, după primirea puterii, este transformat apoi într-o entitate masculină, în fiul Intellectului Agent. Avem aici un fragment îndrăzneț, care demonstrează că Abulafia nu ezita să recurgă la un concept de fiu ipostatic indicându-l pe Mesia, oricât de apropiată putea fi această viziune de creștinism. Se pare că acest fragment descrie o devoțiune pentru Mesia celest, care este un Fiu impersonal al lui Dumnezeu și care nu este altceva decât emanația intelectuală neoaristotelică separată de materie. Practica utilizată pentru a genera impregnarea este identică cu tehnica mistică a lui Abulafia. E important să subliniem afinitatea dintre filiație și mântuire, esențială în unele discuții articulate de cabalistul extatic. De fapt, statutul ipostatic/intelectual al lui Mesia este evident deja într-un tratament mult mai vechi al lui Mesia în una dintre scrierile lui Abulafia :

termenul *Mashiyah* este echivoc, [desemnând] trei chestiuni [diferite]; în primul rând adevăratul Intellect Agent se numește *Mashiyah*¹³⁵ [...] iar omul care ne va scoate cu forța din exil de sub dominația neamurilor, grație contactului său solid cu Intellectul Agent, se va numi [tot] *Mashiyah*. Și intelectul uman material, intelectul hylic se numește *Mashiyah* și este izbăvitor și are influență asupra sufletului și asupra tuturor puterilor spirituale elevate. El poate salva sufletul de dominația regilor materiali și a popoarelor și puterilor lor, de dorințele trupești josnice. I-o poruncă și-o obligație să dezvăluie aceasta fiecărui om înțelept dintre înțelepții lui Israel, ca să poată fi salvat, pentru că sunt multe lucruri care se opun părerilor celor mai mulți Rabini și încă mai multe care diferă de părerile vulgului¹³⁶.

Sintagma ebraică tradusă prin „grație contactului său solid” este *me-rov hidabbeqo*. Ca și în citatul din *Mafteah ha-Shemot*, este evident și aici că termenul adeziunii intense are conotații explicit mesianice. Sau, altfel spus: Mesia uman poate fi conceput ca filosoful perfect și identic cu guvernatorul intelectual din tradiția politică greacă, mai ales din cea platoniană. Dublul registru al eshatologiei lui Abulafia a rămas vizibil mult după anul încărcat 1280. În al său *Comentariu la Pentateuh*, scris în 1289 la Mesina, el explică cele două niveluri semantice în felul următor :

Enosh al cărui secret este *'asino* care înseamnă în italiană măgar și se spune¹³⁷ „Preamăriți-l pe cel care vine călare pe nori, *Yah* este numele său”. Iar mai departe se spune despre Mesia că secretul său este *Yah* [...],

căci el este un om sărman călare pe un măgar și pe un „mânz de măgar [*'ayr*] fiul măgăriței”, iar el este un „tânăr, fiu al literelor”¹³⁸, iar numele lui este Sandalfon și Metatron și i se spune *ya'ar* [pădure], așa încât el va governa mica cetate [*'iy*r] [...] și i se spune *na'ar* pentru că el guvernează multe cetăți, adică multe corpuri¹³⁹.

Iată un fragment destul de criptic, care juxtapune formele diferite de activitate ale celor doi arhangheli: Metatron și Sandalfon, care indică, respectiv, călăuzirea intelectuală și cea corporală. Metatron este reprezentat alegoric de *na'ar*, un epitet al acestui înger din literatura iudaică a Antichității târzii, dar și ca fiu al literelor. E o viziune interesantă, care presupune că domeniul intelectual, Metatron ca entitate intelectuală, este derivat din cel lingvistic. Cuvintele *Ya'ar*, *'ayr* și *'iy*r sunt egale în gematria cu 280, care este gematria lui Sandalfon. Consoanele ebraice ale lui *ha-mashiyah* sunt egale cu *be-Yah Shemo*, adică 363. În fine, *'enosh* sau *'asino* este egal cu 357, în timp ce *mashiyah* este egal cu 358. Astfel de forme de speculație arată că superioritatea domeniului lingvistic asupra celui intelectual este bine documentată în scrierile lui Abulafia¹⁴⁰. Trebuie să subliniem totuși că, întocmai cum teoria sa despre filiație este una destul de universală, întrucât se afirmă pe baza unui act de inteliecție, discuția sa lingvistică are și ea propensiuni vizibil universaliste, căci Abulafia recurge la multe limbi pentru a decoda secretele care-l interesează. În citatul particular discutat aici, el exemplifică prin utilizarea italianei, iar noi vom reveni la aceste două aspecte de universalizare mai târziu în acest capitol.

S-ar părea că avem aici o concepție destul de îndrăzneță, dar este mai puțin îndrăzneță dacă ne amintim că Abulafia se punea pe sine chiar mai presus de Moise¹⁴¹, și că una dintre celelalte cărți profetice ale sale, din același ciclu, se numea *Sefer Berit Hadashah*, „Cartea Noului Legământ”. Altundeva în cărțile sale profetice el afirmă că a fost revelată o „nouă religie”, *dat hadashah*, care este o religiozitate bazată pe cunoașterea numelor divine¹⁴². Mai direct, el scria în *Sefer ha-Haftarah*, în numele lui Dumnezeu:

Am înnoit o Lege nouă înăuntrul poporului meu sfânt, care este neamul lui Israel. Venerabilul meu Nume este ca o nouă Lege și el n-a fost explicat poporului meu din ziua când mi-am întors fața de la ei¹⁴³.

O problemă importantă în contextul nostru este posibilă și, după părerea mea, foarte plauzibilă influență a cristologiei asupra mesianologiei lui Abulafia. Așa cum am încercat să sugerez în altă parte, la Abulafia este evidentă cunoașterea viziunilor creștine asupra acestui subiect¹⁴⁴. În mai vechiul său comentariu al secretelor existente,

chipurile, în *Călăuza rătăciților* a lui Maimonide, intitulat *Sefer ha-Ge'ulah*, existent în esență în limba latină, el spunea despre creștini că „ei numeau Înțelepciunea fiu și o puneau în relație cu fiul [divin]”¹⁴⁵. Trebuie să menționăm că, potrivit altor viziuni ale lui Abulafia și ale adepților săi, fiul real este intelectul uman¹⁴⁶. Însă apariția Anului Nou ca dată importantă pentru o formă de instalare a lui Mesia ca rege, amintește de ritualul regalității din Orientul Apropiat¹⁴⁷. Este foarte dificil să descriem viziunile lui Abulafia în termenii teologici obișnuiți utilizați în teologia creștină: abordarea sa nu este un simplu monarhism dinamic, ci este mai aproape de ceea ce, în teologia creștină, se numește „monarhism modal”.

Pe de altă parte, un alt fragment din Abulafia pare asemănător tradițiilor antice care făceau parte, probabil, din curentul de tradiții pe care le-am menționat mai sus. În *Hayyei ha-'Olam ha-Ba'* găsim o descriere a experienței mistice, cu reverberații mai târzii în alte cărți cabalistice:

I se va părea că întregul său trup, din cap până în picioare, a fost uns cu mir de ungere, și el va fi Unsul lui Dumnezeu și mesagerul său și va fi numit îngerul lui Dumnezeu. Intenția este ca numele său să fie ca numele domnului său, *Shadday*, pe care l-am numit Prințul Fetei¹⁴⁸.

Spre deosebire de numeroase cazuri din literatura iudaică în care cuplul de entități posedă numele lui Dumnezeu și de mediator teofanic, aici situația este diferită. Cuplul implicat aici este misticul uman și domnul său, Fiul cosmic și impersonal, cunoscut ca Intelectul Agent. Acesta a fost descris în multe cazuri în scrierile sale ca Metatron, în special în *Sefer Sitrei Torah*, scrisă în același an la Roma, unde a fost citat fragmentul lui R. Nehemia. Mai degrabă decât o situație teofanică, avem aici o descriere apoteotică în care misticul este transformat în timpul experienței sale, astfel încât el este unit, într-o uniune intelectuală, cu mediatorul teofanic. Cu alte cuvinte, Abulafia, care își arogă statutul de Fiu al lui Dumnezeu, o filiație personală, subliniază în același timp importanța Fiului impersonal, care îl generează pe cel personal. Existența conceptului de mediator teofanic și teoforic creează condiția pentru o experiență apoteotică. În cazul nostru, aceasta nu este numai o uniune pur intelectuală, ci una în timpul căreia misticul primește două tipuri noi de statut: el devine un înger al lui Dumnezeu, care în acest context special înseamnă un emisar al domeniului divin, și prin aceasta devine o figură mesianică. Pe lângă dobândirea acestor calități, el suferă, în plus, o formă de transformare corporală, reprezentată de simțirea delectării și a ungerii. Deși nu avem aici o confesiune la persoana întâi, pare plauzibil ca Abulafia să fi descris totuși ceva trăit de el însuși. Însă eu discern totuși în descrierea de mai sus, și

influența unei tradiții enohice în legătură cu actul ungerii cu mir, legată de procesul angelificării. În 2 Enoh 22.8 apoteoza este legată de miruire și de o formă de adopție, căci Enoh devine Fiul Omului:

Și Domnul îi spuse lui Mihail: „Du-te și scoate-l pe Enoh din veșmântul [său] pământesc. Și unge-l cu mirul meu desfătător și îmbracă-l cu veșmintele slavei mele”. Iar Mihail a făcut întocmai cum i-a spus Domnul. M-a miruit și m-a înveșmântat. Iar strălucirea aceluia mir este mai mare decât a celei mai mari lumini, iar ungera lui e ca roua dulce și mireasma lui e de smirnă; și este ca razele soarelui scânteietor. Iar când m-am privit, devenisem ca unul dintre cei slăviți și nu se mai vedea nici o diferență¹⁴⁹.

Acest fragment face parte dintr-o discuție mai largă în care Enoh își descrie propria apoteoză și felul în care a devenit o entitate slăvită, care vede în permanență fața lui Dumnezeu și primește toate tainele de la Dumnezeu. Cu alte cuvinte, felul în care el devine Prințul Feței. Întrucât nu am găsit tema ungerii în materialul ebraic care a conservat tradițiile enohice anterioare lui Abulafia, s-ar putea să avem aici un caz de influență externă, provenită din materialul care circula și făcea parte din curentul de tradiții menționat în Introducere. În capitolul următor voi dezvolta ideea posibilului impact al compoziției pseudoepigrafice asupra cărții *Zoharului*. Trebuie să subliniez tonul mesianic ce însoțește transformarea în inger, bazat în special pe fundalul mesianic al identificării lui Enoh cu „Fiul Omului”, încă din 1 En. 9.17-19; 71¹⁵⁰. Mai trebuie să menționez că, în câteva cazuri în scrierile lui Abulafia, ingerul Mihail apare împreună cu Metatron¹⁵¹.

Nu în ultimul rând: această experiență este realizată printr-o tehnică ce constă, în esență, în recitarea numelor divine. Ca atare, procesul de angelificare descris aici amintește de angelificarea persoanei care primește tradiția numelui divin, potrivit unui fragment al lui R. Eleazar din Worms, despre care am discutat în capitolul anterior. În general, putem găsi la Abulafia o accentuare a similitudinii dintre Dumnezeu și Metatron, în virtutea împărtășirii numelui *Shadday*¹⁵². Așa cum am văzut mai sus, Abulafia transfera interpretarea medievală a afirmației rabinice „Numele său este ca cel al domnului său”, de la cuplul Dumnezeu/inger, la cuplul mistic/mediator teoforic. Dar aceasta nu însemna totuși că ar fi eliminat cu totul importanța primei viziuni, autorizate. Prin transferul operat, Abulafia crea o ierarhie de trei entități în loc de două, toate purtătoare ale aceluiași nume: Dumnezeu, Metatron și misticul. Într-un fel, această viziune amintește de fragmentul analizat în capitolul precedent, în care era vorba despre *we-'Elohiy, Yaho'el, 'Eliyahu*. Se pare că în *Sefer ha-'Ot* descoperim conștientizarea unei triple ierarhii care amintește de cea existentă în

Comentariul despre cele 70 de nume ale lui Metatron al lui R. Nehemia, analizat în capitolul 2:

Și a venit în sfârșit salvarea și ziua izbăvirii
 Dar nimeni nu dă atenție astăzi acestui lucru și nu vrea să-l știe.
 Nu există izbăvire, decât prin numele lui *YHWH*
 Iar mântuirea Lui nu-i pentru cei care nu se roagă pentru ea
 În conformitate cu Numele Lui.
 Iată de ce eu, *Zekharyahu*,
 Distrugătorul zidirii
 Și ziditorul distrugerii
 Am scris această carte mică,
 În numele lui 'Adonai [numele] cel mic
 Ca să divulg taina lui *YHWH* [numele] cel mare¹⁵³.

Teoforicul *Zekharyahu* se vede pe sine acționând sub impactul „micului 'Adonai”, o referire clară la „*YHWH* cel mic”, înțeles ca indicându-l pe Metatron, sau pe Yaho'el din scrierea sa profetică, pentru a revela taina „Marelui *YHWH*”. Oricât de crucială este această declarație pentru înțelegerea cărții, relația dintre numele mic și cel mare nu este prea limpede. Totuși, o analiză a cărții scrise de R. Nathan ben Sa'adya Harar, unul dintre studenții lui Abulafia din Mesina, intitulată *Sha'arei Tzedeq*, revelează că numele 'Adonai reprezintă în această școală cabalistică puterea care guvernează perioada exilului, pe când Tetragrama guvernează în timpul izbăvirii¹⁵⁴. În cartea lui R. Nathan, ca și în *Sefer ha-'Ot* a maestrului său, regimul celor două nume divine în anumite perioade istorice este descris ca exclusiv și tocmai de aceea sunt utilizați termenii distrugerii și zidirii: distrugerea exilului este zidirea izbăvirii. Potrivit acestor texte, autopercepția statutului de fiu la Abulafia trebuie înțeleasă ca dependentă de accepția existenței unui fiu celest, preexistent nașterii candidatului uman la filiația divină, care este adoptat numai dacă se străduiește să ajungă la o experiență profetică sau extatică, și de aceea putem vorbi despre o „dublă filiație”. Prin urmare, putem discerne, cel puțin din punct de vedere fenomenologic, un tipar comun lui Filon, lui Pavel și cabalistului extatic. Iar această afinitate nu este neapărat rezultatul unei influențe istorice, deși primii doi pot într-adevăr să reflecte un impact al primului asupra celui din urmă, dar, în ce-l privește pe al treilea, am putea avea aici rezultatul unei structuri culturale și intelectuale similare: impactul viziunii grecești și elenistice despre lume, care pune accentul pe elementul cosmic, cel impersonal și intelectual conceput ca fiu, s-a conjugat aici cu discuția iudaică despre filiația divină personală.

Nu în ultimul rând : procesul de angelificare realizat prin recitarea numelui divin, care induce o anumită formă de asimilare a misticului unor entități superioare, este evident într-un fragment interesant din comentariul lui Abulafia la *Călăuza Rătăciților*, intitulat *Hayyei ha-Nefesh* :

tu reciți numele cu gura ta. Însă trebuie să le sanctifici și să le cinstești, pentru că ele sunt regii existenței și îngerii lui Dumnezeu [sau ale numelui], care îți sunt trimise ca să te înalțe din ce în ce mai sus [...] „pentru ca toate popoarele pământului să vadă că porți numele Domnului Dumnezeului tău și să se teamă de tine”^{155 156}.

Spre deosebire de teoria lui R. Eleazar din Worms, care a fost descrisă în capitolul precedent, și care presupune identitatea dintre imaginea divină și numele divin ca parte a structurii înseși a omului, pentru Abulafia numele divin trebuie să fie pronunțat de mistic, așa cum am văzut deja mai sus, în fragmentul din *Sefer ha-'Ot*. Acesta devine Fiul lui Dumnezeu printr-un fel de adopție, de fapt prin adeziunea la influxul intelectual care pogoară în permanență, un influx descris uneori și ca fiu, iar acest eveniment depinde de activitatea intelectuală a omului și nu de prezența mistică a unei imagini înăuntrul său, care este un nume divin. Sau, cu alte cuvinte, se pune întrebarea care este sensul precis al „poporului” de care se vor teme toate celelalte „neamuri”? Identitatea descrisă aici este explicată nu prin activitatea intelectuală, ca în multe alte cazuri pe care le-am văzut mai sus, ci prin recitarea numelor divine sau prin combinațiile literelor lor. După părerea mea, acest tip de activitate nu este nomian, adică nu face parte din ritualul rabinic, conceput să unească majoritatea comunităților iudaice din perioada postbiblică, ci este o tehnică mistică specială, pe care eu o descriu ca anomiană și care poate fi utilizată, în principiu, de oricine, fie că este evreu, fie că nu. Deși literele acestor nume sunt într-adevăr ebraice, o limbă particulară și specială, eu presupun că Abulafia, care era pregătit să-și predice mesajul mistic în public, chiar și creștinilor, nu i-ar fi împiedicat pe *gentiles* să recurgă la tehnicile sale mistice.

Vreau să mă refer acum la atitudinea lui Abulafia față de istoriile tradiționale legate de personajele apoteotice Enoh și Ilie. Este foarte plauzibil ca în tradițiile biblice, pseudoepigrafice, talmudice și rabinice, ascensiunea la cer să fi fost considerată ceva concret și legată mai ales de corpul celui înălțat. Totuși, în filosofia iudaică și la Abulafia, orice urmă din ascensiunea corporală s-a șters, producându-se astfel o schimbare în axa valorilor, care gravita în jurul înălțării spirituale în locul celei corporale. Această schimbare creează o dilemă în privința discursului biblic. Fără să încerce explicit eliminarea aspectelor mitice